

Serflik Sisteminin Gelişimi ve Kulakların Ortaya Çıkma Süreci¹

Cihan BİLGİLİ²

Öz

Serf, Rusya İmparatorluğunda kendisine tahsis edilen arazide bir nevi toprak ağası adına çalışan köylüye verilen isimdir. Kölelik sistemine oldukça benzeyen bu sistemde serfler ile özgür köylüler arasındaki farklardan en önemlisi göçme özgürlüğüydü; serfler efendilerinin izni olmadan topraklarını veya köylerini sürekli olarak terk edemiyorlardı. Bunun dışında evlenmek, iş değiştirmek veya mallarını devretmek için efendilerinden izin almaları gerekiyordu. Toprağa bağlılardı ve toprak el değiştirdiğinde serfler de yeni efendinin hizmetine giriyorlardı. Bu köylüler kanun önünde efendilerine nazaran çok kısıtlı haklara sahipti. Rus köylüsü Moskova Rusya'sından itibaren İmparatorluk ve Sovyetler Birliği dönemlerinde tarım politikasının tam merkezinde yer aldı. 1861 Toprak Reformu sonrasında Rus köylüsünün özgür kalmasıyla serflik sistemi sona erdi ancak 19. yüzyılın sonlarına doğru yeni bir sınıf ortaya çıktı. Dolayısıyla Rus köylüsü kulakların varlığını oluşturan önemli unsurlardan biriydi. Bu iki sınıf arasındaki ilişki onların nasıl bir düzen içinde var olabildiklerini göstermesi açısından önemlidir. Bu çalışmada hem yüzyıllarca süren serflik sistemindeki Rus köylüsünün durumunun ortaya koyulması hem de Toprak Reformu sonrasında kulakların ortaya çıkış sürecinin tarihsel bağlamda değerlendirilmesi amaçlandı.

Anahtar Kelimeler: Serflik, Rusya, Moskova, Kazakistan, Kulak

The Development of the Serfdom System and the Emergence of the Kulaks

Abstract

Serf is the name given to a peasant who works on behalf of a landlord on the land allocated to him in the Russian Empire. In this system, which is very similar to the slave system, the most important difference between serfs and free peasants was the freedom to migrate; serfs could not permanently leave their land or village without their master's permission. Apart from that, they had to get permission from their masters to marry, change jobs or transfer their property. They were tied to the land, and when the land changed hands, the serfs entered the service of the new master. These peasants had very limited rights before the law compared to their masters. The Russian peasant was at the very center of agricultural policy during the Imperial and Soviet Union periods, starting from Moscow Russia. The serfdom system ended with the liberation of the Russian peasantry after the Land Reform of 1861, but towards the end of the 19th century a new class emerged. Thus, the Russian peasant was one of the most important elements that formed the existence of the kulaks. The relationship between these two classes is important in terms of showing how they can exist in an order. In this research, it was aimed both to reveal the situation of the Russian peasant in the serfdom system that lasted for centuries and to evaluate the emergence of the kulaks in the historical context after the Land Reform.

Keywords: Serfdom, Russia, Moscow, Kazakhstan, Kulak

Atıf İçin / Please Cite As:

Bilgili, C. (2023). Serflik sisteminin gelişimi ve kulakların ortaya çıkma süreci. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi*, 8 (1), 91-104. Doi: <https://doi.org/10.58648/inciss.1273355>

¹ Bu makale "Kazakistan'da Kulakların Tasfiye Süreci: Tarihyazıcılığı Çalışması" isimli doktora tez çalışmasından üretilmiştir.

² Doktora - Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, cihanbilgili@gmail.com.

 ORCID: 0009-0006-6517-3895

Giriş

Rus toplumu feodal bir yapıya sahipti ve Rusya'nın tarihi boyunca, serflik sistemi önemli bir rol oynamıştır. Genel olarak 15. yüzyıl ile 19. yüzyıl ortalarına kadar devam etmiş olsa da, serflik sisteminin temeli daha eskiye dayanmaktadır. 16. yüzyılda kökleşmeye başlayan bu sistem, köylülerin gittikçe toprak sahiplerine bağımlı hale gelmesiyle ilişkilidir. 1861 yılındaki Toprak Reformu ile serflik resmi olarak kaldırılmış olmasına rağmen yine de köylülerin tam anlamıyla özgürleştiği söylenemez.

Rus topraklarında köylünün ekonomik ve sosyal hayatı komün içinde geçerdi. Mir (мир) adı verilen köy topluluklarına bu sistem yerel hayatı düzenleyen bir kurum olarak hem ekilebilir arazinin denetlenmesi hem de vergilerin toplanmasını organize ediyordu. Bu komünlerin çoğu köylülere tahsis edilen ve yıllar içinde büyüklüğü değişen toprakların yine eşit dağıtılmasını sağladı. Dolayısıyla Rus köylüsünün toprak mülkiyeti geleceği yoktu (Ascher, 2002:52). 15. yüzyılın sonlarına doğru Moskova'nın Novgorod'u ilhak etmesi ise yeni bir gelişmeye yol açtı. Arazi sahiplerinin sürülmesi ve o topraklarda yaşayan köylülerin ise arazi ile birlikte süvarilere verilmesi ikta veya pronioia'ya benzer bir sistem olarak pomestye'yi ortaya çıkardı (Hellie, 2005:90).

Kiev Knezliği dönemi siyasi olayları, saldırılar ve ortaya çıkan güvensizlik ortamı köylülerin toprak sahiplerine olan bağlılıklarını arttırdı. Artık köylüler bulunduğu topraklar için vergi ödemeliydi. İki tür olan bu vergilerin ilki barshchina olarak adlandırılan toprak sahibi için zorunlu işçilik, diğeri ise obrok yani kullandığı toprak için kira bedeli. Devletin de toprak sahiplerinin menfaatine olacak şekilde hareket etmesiyle köylülerin özgürlüğü önemli ölçüde kısıtlandı. Örneğin, 1497 (sudebnik) yasası ile köylünün sadece Aziz George günü için hasat sonrası bütün borçlarının ödenmesi kaydıyla yılda bir kez iki haftalığına izinli olmasını şart koşuyordu (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:192).

16. yüzyılda toprak sahipleri, topraklarında yaşayan köylüleri yönetme konusunda mutlak yetkiyi de ele geçirdiler. IV. Ivan'ın 1556 yılında pomestye sahiplerinin mülkiyet haklarını ve askeri yükümlülüklerini düzenleyen kararnamesiyle toprak sahipleri kalıtsal hak sahibi oldular. Yüksek vergi oranları ve askerlik sebebi ile birçok köylü doğu ve güneye doğru kaçmaya başladı. Bu nedenle köylülerin bulunduğu toprağa kalıcı olarak bağlanmasını sağlayan düzenlemelerin de önü açıldı (Kort, 2008:34-35). Ortaya çıkan işgücü eksikliği de toprak sahiplerinin çiftçi arayışına sebep oldu. Bu sebeple köylülerin Aziz George günü için olan izni bile yasaklandı. 1580'de belirli bir kesimi kapsayan bu yasak 1592'de bütün köylüler için uygulanmaya başlandı (Hellie, 2005:92).

Diğer taraftan, pomestye sisteminin yerleşmesi ve devlet hizmetlerinin standartlaşması toprak sahipleri arasındaki farkları ortadan kaldırdı. Toprak sahipleri ile önceden aralarında ayırım olan aristokrasi sınıfı böylece toplumun üst tabakasını oluşturan unsurlar arasında yerlerini aldılar (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:192).

1649 yılındaki düzenleme ise toprak sahiplerine serflere bir mülk gibi davranabilme yetkisini verdi. Mesela toprak sahibi köylüyü ailesi ile birlikte veya ayrı olarak başka birisine satabilirdi. Köylünün evlenip evlenmeyeceğine, cezalandırılmasına, hapsedilmesine ve hatta Sibiryaya sürgün edilmesine dahi karar verebilirdi. Bu yönleriyle her ne kadar benzerlik gösterse de kölelikten farklı bir sistemdi (Ascher, 2002:51-52).

18. yüzyılda nüfusun yüzde 4'ü kasabalarda yaşayanlardan, yüzde 6'sı soylu kesimden ve kalan yüzde 90'ı da ağır vergi yükü altındaki köylülerden oluşuyordu. Hem Petro döneminde çıkarılan kanunlar ile hem de II. Katerina döneminde soylu kesime verilen ayrıcalıklar ile serflerin hareket alanları iyice kısıtlandı. 1719 yılında çıkarılan kanun ile bütün aile fertleri için vergi alınmaya başlandı. Sanayi gelişimine paralel olarak daha fazla gelir kazanmak için köylüler fabrikalarda çalışmaya zorlandı. II. Katerina yönetiminde ise köylülerin koşullar daha da kötüleşti. Vergi yükleri önemli ölçüde arttı. Üstelik serflik Ukrayna ve Don bölgesine yayıldı ve üst ve alt sınıflar arasındaki uçurum genişledi. Soylular, Katerina döneminde giderek daha ayrıcalıklı hale geldi; 1762'de yapılan düzenleme ile soylular zorunlu devlet hizmetinden de muaf oldular.

Kendisini siyasi olarak destekleyenlere sık sık toprak ve serfler dağıtan Katerina devrinde soylu kesim, serfleri idam etmek dışında istedikleri gibi kullanmakta özgürdü (Ziegler, 2009:70).

Bu gelişmeler ışığında, serflik sisteminin giderek Rusya'nın en büyük ekonomik ve sosyal problemlerinden birine dönüştüğü görülmektedir. Toplumda oluşan huzursuzluk zaman zaman isyanlara neden olsa da, toprak sorunu çözülemediğinden köylüler bir sonuç elde edemedi. Artan tansiyon sebebiyle soylu kesim sahip olduklarını koruyabilmek için çeşitli düzenlemeleri hayata geçirilirken köylünün reform isteği sürekli ertelendi.

Rus Köylüsünün Genel Durumu

Komün'e bağlı olarak vergisini vermekle mükellef olan köylünün 15. yüzyılda topluluktan ayrılması veya topluluğa dâhil olması serbestti. Mir'e dâhil olan kişi topluluğun sahip olduğu araziden, meradan ve ormandan faydalanabilirdi. Ancak, köylülerin avantajına olan bu topluluk sistemi bir sonraki yüzyılda değişmeye başladı. 16. yüzyılda knezler askeri güçlerini arttırmak için serbest hareket eden kişileri önce kendi arazileri karşılığında hizmetlerine aldılar. Daha sonra kendi arazileri bitince devlet arazilerini dağıtmaya başladılar ve bu şekilde *pomestye* (поместье) adı verilen sistem yerleşmiş oldu. Bu sistemde, aldıkları araziye yerleşen kişiler kendi halkları ile birlikte gelip emrine girdikleri kneze hizmet ettiler. Bu kişilere *pomeşçik* (помещик) dendi ve kneze hizmet ettikleri süre boyunca bu topraklar ellerinde kaldı (Kurat, 1987:183-184).

Eski Moskova aileleri arasından daha az soylu veya yeni alınan yerlerde topraklarını ve unvanlarını korumasına izin verilen aristokrat kimselerdi. Çar, pomeşçik denilen bu aristokratlar içinden askeri ve sivil memurlarını, valilerini ve idarecilerini ve hatta savaş sırasında korumalığını yapacak kimseleri seçerdi (Bucher, 2008:93). Bu dönemdeki zengin sınıfları arasında yer alan insanlardan kısaca bahsetmek gerekirse pomeşçikler yanında babadan oğula miras olarak kalan topraklar (Votçinnik) ve Boyar³ arazileri (yahut manastır) de vardı. Pomestye sahipleri bir bakıma tımar sahiplerine benziyordu (Kurat, 1987:183).

Egemenlik hakkını kullanan knezler bu sistemde destekçilerini ödüllendirmek veya askeri güçlerini arttırmak için arazi dağıtabiliyordu. Buna karşılık, toprak sahipleri gerektiğinde savaş için belirli sayıda asker desteği sağlamak zorundaydı. Görünürde, bu şekilde işleyen sistemin pratikte knezlere sağladığı yarar ise bu topraklarda yaşayan köylülerden vergi toplanmış olmasıydı. Pomestyedeki yaşayan köylü daha köle haline gelmemişti. Her ne kadar toprak sahiplerine hizmet etse de bir bakıma devlet için çalışmış oluyordu (Hubbard, 1939:12).

Sistem yerleşince köylülerin işlemiş olduğu topraklar pomeşçiklerin yani, çiftlik sahiplerinin eline geçti. Böylece, köylü çiftlik sahiplerine bağımlı hale gelmiş oldu. Bulunduğu yerlerde kayıtları da tutulmaya başlanan köylülerin artık başka bir yere gitmesi de zorlaştı. Kayıt edilmeyenler de zaten borç veya tohum gibi vesileler ile çiftlik sahiplerine tâbi oldular (Kurat, 1987:184). Fakat bu sefer de, çiftlik sahiplerinin baskısı altındaki köylülerin arasından kaçanların miktarında önemli artış görüldü. 1597 yılında sadece kaçan köylüler için değil, çiftliklerde çalışacak köylü nüfusuna ihtiyacı olan pomeşçikler için de yeni bir düzenleme ilan edildi. Boris Godunov çıkardığı kanunlar ile köylülerin yeni durumunu daha net hale getirdi. Köylüler buldukları yere kayıt edildi. 1597'ye kadar yapılan düzenlemeler sonucunda sadece 1592'den sonraki kaçak köylülerin dava edilebileceği belirtildi ve pomeşçiklerin köylü satın almaları düzenlendi. Bu yeni oluşumda köylüler hukuken pomeşçiklere tâbi oldular. Serflik (*Krepostnoe*

³ Boyar başka bir eserde Knezlerin/Prenslerin yanında yer alan ve savaşlarda onu takip eden kişiler olarak geçmektedir. Arazileri ise bu fedakarlıklarının karşılığında kendilerine verilmişti (Hubbard, 1939:11). Boyar terimi bir başka yerde ise Çar olacak kişiyi tavsiye eden, 15 kişiden fazla olmayan Boyar Duma'sı olarak geçmektedir. Babadan oğula veya kardeşten kardeşe geçebilen boyarlık ünvanında bu Duma'ya (konseye) Çar istediği kişiyi atayabilirdi. Çar'a en yakın kişiler olan boyarlar her zaman Moskova knezlerine yardımcı olmuş elit aileler arasından seçildi (Bucher, 2008:93). Ancak, Steinberg boyar duması üyeliğinin Godunov zamanında 30, Aleksis zamanında 59 ve Theodore zamanında 167 kişiden oluştuğunu belirtmektedir (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:195). Bunun yanında, 18. ve 19. yüzyılda Seçkinler denilen (gentry), öncelikli olarak kişisel vergilendirmeden muaf ve nüfuslu mülklere sahip olma hakkı gibi belirli ayrıcalıkları paylaşan üst tabaka bir grup daha vardı. Çarlık dönemi Rus soyluları hakkında detaylı bilgi için bkz: Bucher, G. (2008), Daily Life in Imperial Russia.

pravo-крепостное право) denilen bu durum köylüyü yarı köle haline getirmiş oldu (Kurat, 1987:186). Sovyet Dönemi araştırmacılarından Lazar Volin de Kurat gibi, serflik oluşumunun yaklaşık olarak aynı dönemlerde başladığının altını çizmektedir. Ona göre, çok eskiden beri Rusya'da kölelik vardı ve nispeten geç gelen serflik sistemi Moskova Çarları tarafından 15. ve 16. yüzyılda tarım devrimine paralel olarak geliştirildi (Volin, 1943:41).

Açık olarak belirtmek gerekirse, köylülerin içinde olmadığı bir arazi pomeşçikler için fayda sağlamıyordu. Bunu bilen pomeşçikler 17. yüzyıl ortalarına kadar pomestyedeki her bir köylü ile sözleşme yaptı. Araziden ayrılma hakkını elinde bulunduran köylü sözleşmeye göre istediği takdirde bütün senelik görevlerini bitirdikten ve hasat tamamlandıktan sonra, ancak borcu kalmamışsa Kasım ayında ayrılabilirdi (Hubbard, 1939:12). Neredeyse hiçbir varlığı olmayan köylülerin bu sisteme dâhil olmak için ilk başta kapitali elinde bulunduran pomeşçiklere borçlanma yolunu seçmeleri anlaşılır bir sebepti. Borcunu ödeyebilmek için de tüm emeklerini çiftlik sahibine hizmet ederek harcamaları bekleniyordu. Fakat zor durumda olan ve borcunu ödemedi pomestyeden kaçanlar hep vardı (Hubbard, 1939:13).

Lindsey Hughes, yeni vergilerin serflere ve devlet köylülerine ek yük getirip getirmediğine dair tartışmaların net bir sonucu olmadığını belirtse de, köylülerin vergiden önceki duruma göre daha fazla çalışmak mecburiyetinde kaldıkları aşikârdı (Hughes, 2006:169). Çünkü Hubbard'a göre, önceden toprağın kendisi vergilendirildiği için köylüler fazla arazi ekip biçmekten kaçınırlardı. Yani, toprak önemli bir getiri vaat etmediği müddetçe köylüler sorumluluk almazlardı. Fakat vergi sistemi kişi başı olunca artık ekilebilir bütün alanların işlenebilmesinin önü açıldı (Hubbard, 1939:14). Dolayısıyla, köylülerin ödediği vergi miktarında da artış olması kaçınılmazdı. Aksi takdirde, daha çok çalışmaya başlayan, özellikle serflerin ekonomik durumlarında büyük bir değişiklik meydana gelmesi beklenirdi. Ayrıca, şu noktanın da belirtilmesi gereklidir: köylü toplulukları efendilerine ve devlete karşı olan yükümlülüklerini birlikte yerine getirmek zorundaydılar. Yani, bazı köylüler ve haneler görevlerini yerine getirememişlerse diğerlerinin bu açığı kapaması bekleniyordu⁴ (Moon, 2006:372). Bu da, sosyal ve ekonomik bir sistem olarak bir nevi toplum baskısını oluşturmayı, o mir'de yer alanları birbirine karşı sorumlu hale getirmeyi ve pratikte herkesi çalışmaya teşvik etmeyi amaçlıyordu.

Devlet ve kilise köylüleri ile özel toprak mülklerinde çalışan köylüler arasındaki farklılıklar zaten biliniyordu. Ancak, yapılan bir değişikliği özellikle belirtmek gereklidir. Diğer taraftan, onları bekleyen tek problem askerliğin kendisi değildi. Her ne kadar 1830 öncesinde 25 yıl olan hizmet süresi daha sonra 15 yıla indirilse de, ölüm oranı yüksekti. Sadece görev sürelerini dolduran serfler özgürlüklerini kazanabiliyordu. Lakin köylerinden ve evlerinden uzakta olan bu serflerin askere alındıkları andan itibaren eşleri yasal olarak boşanıyor⁵ ve yeniden evlenme hakkına sahip oluyorlardı (Evans ve Jenkins, 2001:6). Zorunlu askerliği bitirmiş olan serfin özgürlüğü ile gökyüzündeki bir kuşun özgürlüğü arasında fark yoktu (Haxthausen, 1856:57). Böyle bir durum ile karşı karşıya kalma ihtimali de aslında, özgürlüğünü kazanan serflerin çoğunluğu için geriye dönebilecekleri bir aile kalmadığı anlamına geliyordu.

1705 yılında Petro'nun uygulamaya koyduğu askerlik politikası⁶ ile sadece 20 yılda 300 binden fazla erkek serf askere alındı⁷ (Fuller, 2006:532). Modern orduyu kurarken köylüyü de bu

⁴ Ortak sorumluluk yükünün kökenleri Petro öncesine kadar uzanıyordu ve 1903 yılına kadar bu durum devam etti (Moon, 2006:372).

⁵ Bu konuda Greta Bucher ise askere alınan köylü eşlerinin- bu kadınlara soldatka deniliyordu- köylüler arasında en alt sınıf üyeleri olarak görüldüğünü belirtir. Çünkü uzun süre eşi olmayan soldatkarların cinsel ihtiyaçları için köydeki erkeklere yönelebilmek ihtimali yüzünden diğer kadınlar tarafından kendilerine kötü davranılırdı. Soldatkarlar için en iyi ihtimal resmi olarak kocasının ölüm haberinin gelmesi ve böylece yeniden evlenebilmesi için engel kalmaması idi (Bucher, 2008:135-136).

⁶ Petro'nun uygulamaya koyduğu bu politika adaletsiz ve değişken bir biçimde (verilen sayılar farklılık gösterse de) istikrar kazanarak halefleri tarafından devam ettirildi. II. Katerina döneminde ömür boyu askerlik uygulamasında değişiklik yapıldı ve bu süre 25 yıla indirildi (Fuller, 2006:532).

⁷ 1720 ve 1867 arasında askere alınan 7 milyondan fazla kişinin büyük çoğunluğunu da köylüler oluşturuyordu (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:238). Askeri zorunluluk hizmetinin oluşturduğu bu sorumluluk 1874 yılındaki askerlik reformu ile azaltıldı (Moon, 2006:372).

dönüşümün bir parçası haline getiren Petro, serflikten gelen bu askerlerin rütbe olarak yükselmelerini de teşvik etti (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:238). Elbette serflikten gelen bir kişi için bu büyük bir fırsat anlamına geliyordu; ancak, zorunlu hizmet türü köylünün sırtındaki ağır bir yükü. Bu nedenle, köylünün askerlik hizmetinden nefret etmesi ve askerliği ömür boyu çekilecek ceza olarak görmesi şaşırtıcı değildi. Aslında, bazıları için bu gerçekten bir cezaydı. Çünkü toprak sahiplerinin ve mirlerin problemleri kişiler olarak gördükleri başıboşları, küçük suç işlemiş olanları, dini suçları ve saldırganları askere gönderme hakları vardı (Curtiss, 1968:110).

Petro'nun yönetiminden sonra serfleri ilgilendiren birçok yeni kararın çıkarılmasına devam edildi. Askerlik hizmetine gönüllü olabilme hakkı men edildi. Köylünün daha sonra çıkarılan yasalar ile emlak ve değirmen alması yasaklandı. Herhangi bir mali yükümlülük üstlenmeden önce efendisinin iznini alması gereken köylünün başka bir yerde çalışmak için de efendisinin iznine ihtiyacı vardı. Toprak sahibi köylüleri bir yerden bir yere nakletme hakkına sahipti ve görevini yerine getirmeyen köylüyü Sibiry'a sürgüne gönderebiliyordu. 1746 yılında toprak sahiplerinin içinde olduğu sınıf hariç, diğer soyluların topraklı ya da topraksız erkek veya köylü sahibi olması yasaklandı. 1754 ceza yasası da serfleri toprak sahiplerinin mülkiyetleri içinde kabul ediyordu. Anlaşılacağı üzere, bu kanunlar ile serflerin durumu zaman geçtikçe daha kötü hale geldi. Bir başka deyişle, "Hiçbir zaman kölelikle tam anlamıyla aynı olmamasına ve Rusya durumunda ırk ya da etnik köken ile ilgili olmamasına rağmen Rus serfliği köleliğin oldukça yakınındaydı." (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:260-261).

18. yüzyılın ikinci yarısında, II. Katerina dönemi başlamadan hemen önce yine serfleri ilgilendiren en büyük değişikliklerden biri uygulamaya konuldu. Lakin soyluları zorunlu devlet hizmetinden azleden yasada devlete hizmet etme mecburiyeti karşılığında kendilerine verilen topraklardaki serflerin hakları ile ilgili tek bir kelime dahi geçmiyordu. Kornilov'un deyişiyle bir bakıma, köylü veya soylu fark etmeksizin Çar'ın ülkesinde yaşayan herkes onun kölesiyken yasa değişikliği ile Çar'dan özgürlüklerini kazanan soylular serflerinin efendileri haline geldi (Volin, 1943:43). Köylünün içinde bulunduğu durum hep kötüye giderken toprak sahibinin durumu ise tam aksine, gün geçtikçe daha da iyileşti. Artık soylu kesimin zenginliği sahibi olduğu mülkler üzerinden değil pratik olarak zaten köle durumunda olan serfler üzerinden ölçülmeye başlandı (Hubbard, 1939:16).

II. Katerina döneminde Aydınlanma Çağı'nın etkisiyle yeni yasalar getirmek için 1767'de bir komisyon oluşturuldu. Komisyonda farklı tabakalardan gelen 564 delege olmasına rağmen köylülerin yarısından fazlasını oluşturan serfler temsil edilmiyordu⁸ (Walicki, 2004:32). Her ne kadar Aydınlanma fikirleri⁹ ile ülkesini yeniden inşa etmek isteyen Katerina serfliği ahlaki açıdan nahoş bulsa da serfliğin kaldırılmasına yönelik güçlü iradesi sadece *Yönetme Kuralları*'nın¹⁰ eski bir taslağında kendini gösterdi. Son halinde ise yalnızca serflerin efendileri tarafından çok rahatsız edilmeyeceklerine dair göstermelik bir niyet vardı (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:269). Yani, komisyondan çok daha önce serflerin geleceği belirlenmişti. Serflik koşullarının hafifletilmesi için talep artınca Osmanlı ile olan savaşı bahane eden Katerina 1768 yılında komisyonu dağıttı (Walicki, 2004:31-32).

Katerina'nın serfler ile ilgili reform yapma hususunda kararsız kaldığı veya yeniliklere karşı olduğu ayrı bir tartışma konusudur. Aslında, soylu kesimin Katerina döneminde elde ettiği kazanımlara bakıldığında serflerin isteklerinin neden karşılanmadığını tahmin etmek zor değildi. Çünkü Fransız aydınları ile kurduğu ilişkiler neticesinde bazı liberal fikirlerden etkilenen Katerina'nın yaptığı reformlar soylulara ayrıcalıklar tanıdı ama serflerin durumunu daha da kötüleştirdi (Armaoğlu, 1997:4). Yine de, iktidar ve soylu kesim arasındaki güçlü ilişkiye rağmen

⁸ Bu delegeler arasında yer alan 79 devlet köylüsünün olduğu da belirtilmektedir (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:269).

⁹ Voltaire'in Katerina'ya gönderdiği kitap ve mektuplarda vurguladığı fikir köylülerin aydınlanmaya ulaşmadan bir an önce onlara özgürlüklerinin verilmesidir (Stanziani, 2014:25).

¹⁰ Katerina oluşturduğu komisyona hazırlık olarak delegelerin tartışmalarına yol gösterici nitelikte bir belge taslağı ele aldı. *Yönetme Kuralları*, *Yönergeler* veya *Nakaz Rusya'nın nasıl yönetilmesi ve toplumun nasıl organize olması gerektiğine dair Katerina'nın fikirlerini içeriyordu* (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:268).

özgürlüğünü elde etmek isteyen köylüler veya serflikin kaldırılmasını isteyen özgür kimseler için bu mutlak bir son değildi. Pugachev isyanı gibi bir işaret serfler için özgürlüğe ulaşabilmek adına önemli bir basamak olarak görülecekti.

Toprak sahiplerinin mülkü olarak yaşayan serflerin özgür kalma ihtimalleri şu aşamada uzak bir hayaldi. Zira yeni yeni özgürlüğün tadına varan soyluların serfleri kişisel amaçları için kullanmaları beklendik bir durumdu. Serflerin özgür kalmalarının şartları açıkça belliydi; lakin zordu. Bu nedenle, ağırlaşan serflik koşullarından şikâyetçi olan köylüler farklı dönemlerde çıkan isyanlarda yer aldılar. Bunlardan biri de köylülerin geniş katılım sağladığı Pugachev isyanıdır. Kilise serflerine özgürlük vaat eden Emelian Pugachev, bunun ilk adım olduğunu ve bütün serflerin özgür olması gerektiğini söyleyerek birçok taraftar topladı. Ne de olsa Petro, soyluların devlete hizmet edebilmeleri için serflikin gerekli olduğunu söylemişti; ancak soylular bu hizmetten kurtulduysa mantıksal olarak serflerin de özgür kalmaları gerekirdi (Bucher, 2008:141). Fakat özgür kalmak bir yana, serflerin durumu gittikçe kötüleşti. Doğal olarak, bu durum çıkan isyanlarda köylülerin de yer almasını kaçınılmaz hale getirdi. 1773 yılında bir kazak isyanı olarak başlayan Pugachev isyanı da ülkedeki sosyal problemi temele koyduğundan sadece özel mülklerdeki serfleri, devlet köylülerini, maden ve fabrikalarda çalışan serfleri değil huzursuz olan birçok grubu¹¹ da içinde barındırdı (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:270). Şiddetli bir isyan olsa da, sonuca ulaşmadı. Öncekiler de dâhil olmak üzere bütün isyanlar soylular ve devlet yöneticileri arasında büyük bir korku yarattı; lakin hepsi askeri güç ve baskı kullanılarak bastırıldı. Her ne kadar soylular için korku oluştursa da, birçok isyan gibi bu isyanın da başarılı bir sonuca ulaşma ihtimali zayıftı. Bu nedenle, özellikle Pugachev isyanından sonra merkezi Rusya'daki köylüler kitlesel şiddetin faydasız olduğu gerçeğini kavramış oldular (Moon, 2006:378).

İsyandan sonra yerel otorite boşluğunu doldurmak için ülkenin idari yönetimini yeniden oluşturan Katerina ile soylu kesim arasındaki ittifak daha sağlam hale geldi. Elde ettikleri yeni haklar ile mülkleri üzerindeki tam yetkiye sahip olan toprak sahiplerinin suç işlemeleri durumunda dahi mülkü artık ailesine kalacaktı (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:272-74).

19. Yüzyılda Serflik ve Reformlar

Rusya'nın bu dönemdeki ekonomik ve siyasi durumu yeni Çar I. Nikolay'ın yönetimini yakından etkiledi. Onun düşüncelerini tesir altına alan önemli olaylardan biri de şüphesiz Dekabrist ayaklanmasıdır (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:337-38).

Yeni Çar, sert ve katı bir disipline sahip ve aynı zamanda otokrasi ve meşrutiyet yanlısı biri olarak I. Aleksandr'ın mistik bir havaya dönüşen yönetimini sonlandırdı ve devlet mekanizmasını kurduğu özel birimler ile idare etti. Katı yönetimine rağmen burada şu hususu da belirtmek gereklidir; yönetime karşı ayaklanan Dekabristlerin serfler için olan önerilerinin göz önüne alınarak bir reform hazırlığı yapılmasını da yine kendisi istedi. Bu kapsamda, Rus yasalarının toplanıp bir araya getirilmesi ve ayrıca, köylü reformunun araştırılması için komisyonlar kuruldu (Vernadsky, 1936:306). Ancak, onun otokrasi anlayışı ile devlet mekanizmalarını atlayarak kurduğu özel komisyonlar devletin yönetimindeki hantallığı daha da arttırdığı için sonuçlandırılmayan işler yeni komisyonların kurulmasına neden oldu. Örneğin, onun döneminde serflik konusu dokuz komisyon tarafından ele alındı (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:339).

Bu nedenle, Benckendorf, raporunda¹² köylünün tahttaki her değişikliği, devlette veya Çar ailesindeki her önemli olayı yaklaşan özgürlük için bir umut olarak gördüğünü belirtmektedir. Kurtuluşu bekleyen köylüler arasındaki yaygın söylenti hep aynıydı; “Çar özgürlük vermek istiyor fakat soylular direniyordu.” Ayrıca, “Rus olmayan bütün halklar özgürdü... ama Kutsal Kitaba

¹¹ Geleneksel özgürlüklerini kaybetmiş hisseden Başkirlar, Tatarlar ve Kalmıklar gibi (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:270).

¹² Benckendorf'un 1839 yılında köylüler hakkındaki I. Nikolay'a sunduğu rapor. (Pushkarev, 1968:200). I. Nikolay kurduğu birimler ile devlet mekanizmalarını elinde tutuyor ve ülkeyi katı bir şekilde yönetiyordu.

³ Şube Başkanı olarak Benckendorf'un görevi de İmparatorluk içindeki güvenlik işlerinin kontrol altında tutulmasıydı ve bu şube bütün Rusya'da gizli ajanları olan bir polis kurumu haline dönüştü (Kurat, 1987:320).

rağmen sadece Ortadoks Ruslar köleliğe tabiydi.” (Pushkarev, 1968:200). Görüldüğü üzere, yasal düzene sahip serflik bir zamanlar uygulanabilir bir sistem olsa da, artık özellikle serfin yasal statüsü söz konusu olduğunda katı bir bağımlılık gerektiren sistem halini aldı (Emmons, 1968:42). Bundan dolayı, Benckendorf daha o zamanki raporunda köylülerin beklentisinin altını çizerek serfler üzerindeki soylu kesimin gücünü sınırlamak için kademeli önlemler alınmasını önerdi. Pushkarev de köylünün bu özgürlüğe kavuşma arzusunu, aslında devleti gelecekte tehdit eden bir *barut fıçısı* olarak nitelendirdi. (Pushkarev, 1968:200).

I. Nikolay döneminde 1827 yılındaki *arazi sağlanmadığı sürece serf satın alınmasının yasaklanması* ve 1833 yılındaki *satılan mülklerdeki serf aile üyelerinin ayrılmasının yasaklanması* dikkat çekmektedir. Fakat bu dönemdeki en büyük düzenleme olarak Kiselev’in reformu öne çıktı. Devlet köylüsü problemini serfliğin bir yönü olarak gören I. Nikolay Devlet Toprakları Bakanı Pavel Kiselev’i bu amaçla görevlendirdi. Kiselev’e verilen yetki¹³ devlet köylüsünün kısıtlı yönetim haklarına sahip olabilmesi adına gerekli değişikliklerin yapılmasını içeriyordu (Vernadsky, 1936:307).

I. Nikolay döneminde çıkarılan bu yasaların Çar adına avantaj sağlaması bekleniyordu. Kiselev’in reformu ile serflik statüsünü değiştirme hakkını toprak sahiplerine veren Çar için bu şüphesiz büyük bir kazanımdı. Ayrıca, serfleri ilgilendiren yasalardaki düzenlemeler ile Çar iyi niyetli görülmeye devam edilecekti. Onun döneminde diğerlerinin aksine, istisna olarak sadece Batı Rusya tarafındaki serfler önemli sayılabilecek kazanımlar elde ettiler. Ancak, buradaki istisna toprak sahipleri arasındaki Polonya etkisine karşı serflerin kullanılması için yapıldı (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:341).

Kiselev’in reformu amaç ve kapsam olarak devlet köylülerine yönelik değişiklikleri içerse de onların tam olarak beklediği özgürlük bu değildi. Çünkü *temeli sağlam olmayan* bir özgürlüğe sahip devlet köylüleri aslında, devlet tarafından mali amaçlar doğrultusunda sömürülebilecek kamu malı olarak görülüyordu (Volin, 1943:47). Aynı şekilde, Druzhinin de devlet köylülerinin durumunu özel mülklerdeki serfleri andıran bağımlı feodal kiracılar (*feudally dependent rent-payers*) olarak ifade etmektedir (Crisp, 1959:392). Lakin Kiselev devlet köylülerinin devletin serfi olmadıklarını, onların sadece devlete ait arazilerde yaşayan özgür kırsal mülk (*free rural estate*) olduklarının altını çizdi. Böyle nitelendirilse de, devlet köylülerinin haklarını garanti altına alacak bir manifesto özel mülklerde çalışan serfler arasında yanlış etki oluşturabileceğinden dolayı düzenlenmedi (Crisp, 1959:402).

Aslında, diğer girişimlere rağmen Kiselev’in reformunun neden daha başarılı olduğu veya ne kadar başarılı olduğu tartışılması gereken bir husustur. Ascher bu konuda Kiselev’in karakterini¹⁴ ön plana çıkararak onun, özgürlüğün kaçınılmaz olduğuna ve özgür köylülere yeterli miktarda toprak dağıtılması gerektiğine inandığını belirtir. Ona göre, Kiselev’in başarılı olmasının en önemli nedenlerinden biri toprak sahiplerinin haklarını sınırlamamasıdır (Ascher, 2002:100-101). Ancak, Kiselev’in gelişim kaydettiği kabul edilse de tam olarak hedeflediği noktaya

¹³ Vernadsky’ye göre devlet köylüsüne verilen bu hak Nikolay tarafından gelecekte köylülerin geneline uygulanabilirliği test edilecek bir deney olarak görüldü (Vernadsky, 1936:307). Aynı şekilde Crisp, Çarlık yönetiminin amacını şu şekilde ifade etmektedir; yönetim, oluşacak boşluktan endişeli olduğu için eğer kendine ve soylu kesime yirmi milyon köylünün refahını sağlayabildiğini ve verimli bir yönetim kurabildiğini ispatlarsa, işte o zaman büyük bir nüfusu kontrol eden toprak sahiplerine artık ihtiyaç kalmadığı için daha güvenli adımlar atabilirdi (Crisp, 1959:400).

¹⁴ Bu hususta Kiselev’in geçmişini göz önünde bulundurmak onu daha iyi anlamak için katkı sağlayacaktır. Napolyon ile olan savaşta asker olarak görev yapan ve daha 30 yaşına gelmeden general olan Kiselev’in ilk pratik reform girişimi I. Aleksandr döneminde oldu. Zayıflayan İkinci Ordu’yu güney sınırlarını savunabilecek disiplinli bir askeri güç haline getiren Kiselev, basitleştirilmiş idari yönetimi ve merkezi otorite araçlarını bu başarının anahtarları olarak öne çıkardı. Aynı zamanda, Chateaubriand, Benjamin Constant, Jeremy Bentham ve Adam Smith gibi isimleri takip ederek sosyal ve ekonomik yenilenme yönündeki fikirleri inceledi. Rusya’daki devrimci ayaklanmaları engellemek için kademeli olarak sosyal ve ekonomik değişim programına başlanması yönündeki fikirlerini daha 1816 yılında beyan etti. (Lincoln, 1982:31-32). Ascher de Kiselev’i, I. Nikolay döneminde aldığı görevlerde Dekabristlere ilgi duyan biri olarak tanımlamaktadır (Ascher, 2002:100).

ulaşamadığı açıktır. Zira onun tam olarak düşüncesi serflere kademeli olarak özgürlük verilmesi, aksi takdirde bunu kendilerinin alabileceği tehlikesiydi. Bunu da, şu sözler ile net bir şekilde belirtmektedir;

“Anavatanımız için en gerekli olan şey, serflere sahip olan lordların ve topraklarının haklarını ve yükümlülüklerini adil ve kesin olarak tanımlayabilen organik bir yasa yayınlanmasıdır. Tüm duyarlı insanlar, kendileri talep etme fikrini elde etmeden önce bu milyonlarca insana kurum ve garanti vermenin gerekli olduğunu kabul ediyor.” (Lincoln, 1982:32).

İşte bu nedenle, köylü reformu için görevlendirilmeden önce I. Nikolay tarafından kendisine verilen yetki Kiselev’in Rusya için yapılması lazım gelen reformlara yönelik fikirlerini test edebilmesi için bir fırsat anlamına geliyordu (Lincoln, 1982:32).

Her ne kadar reformlar için gösterdiği çaba birçok kişi tarafından kabul edilse de, Kiselev’in reformları herkes tarafından takdir edilmedi; eleştirenler de vardı. Crisp, *“Kiselev’in reformu, reformdan korktuklarını ve karşı çıktıklarını gösteren çok sayıda kanıt olmasına rağmen, inatçı soyluları serflerini serbest bırakmaya teşvik etmeyi amaçlıyordu.”* yorumunu yapsa da bu duruma şüpheyle yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir (Crisp,1959:407). Ancak, Druzhinin ise dayandığı kanıtlar ile Kiselev reformunun aslında devlet köylülerine ağır yükler bindirdiğini ve kötü uygulamalar yüzünden daha da kötüleştiğini öne sürmektedir (Riasanovsky ve Steinberg, 2011:341). Farklı değerlendirmelere rağmen, Kiselev hakkında kesin olan aslında tek bir şey vardı. O da, aldığı birçok farklı tedbirler ile serflik probleminin ve devlet köylülerinin durumunun en azından resmi olarak gündeme getirilmiş olmasıydı (Ascher, 2002:101).

Serflikten kurtulmak için köylü askere gitmek dâhil her şeyi yapmaya hazırı. Çünkü ordu içinde feodal serflikin devam etmesinden dolayı askerlik serflere uygun bir yer değildi. Hayatı boyunca özel mülklerde efendisine hizmet eden serfler bu sefer de ordudaki ekseriyeti soylu ailelere mensup olan üst rütbeli askerlere hizmet etmek zorundaydı. Ordu içinde aşağılanması ve kötü muameleye maruz kalması olağan bir durumdu. Normal bir vatandaşın sahip olduğu haklardan yoksundu. İzinli olduğu zamanlarda halka açık yerlerde sigara içemez, restorana veya kafeye gidemez, tramvaya dahi binemezdi. Hatta toplum içinde bir tabaka olarak köylünün yeri o kadar aşıkardı ki, şehir parklarında *“Köpekler ve köylüler giremez.”* yazılı tabelalar bulunurdu (Figes, 1996:57-58).

Bu bağlamda, reformun gerekliliğinin en önemli sebeplerden biri, Kırım Savaşı’nın yıkıcı sonuçları ile karşı karşıya kalan Rusya’da artık değişimin kaçınılmaz olduğunun fark edilmesidir. Çünkü serflikte dayalı askeri sisteminden dolayı ordusuna yeterince eğitilmiş destek gücü sağlayamayan Rusya için askeri geri kalmışlık artık açıkça görünüyordu (Lieven, 2006:12). Ayrıca, Kırım yenilgisi Rusya’nın Avrupalı rakipleri karşısında hem ekonomik hem de teknolojik geri kalmışlığını ortaya çıkardı. Bundan dolayı, devletin toprak reformu kararı almasında ağır basan iki önemli husus vardı; ekonomik kalkınma ve sosyal ve siyasi istikrarı sağlama arzusu. Emmons’a göre, serflikin mevcudiyetinin bu geri kalmışlığın sebebi olduğuna inanılıyordu (Emmons, 1968:43). Crisp’e göre ise, serflik ilişkileri ekonomiye hâkim olduğu için Rusya geri kalmış değildi. Onun geri kalmışlığı serflik ilişkilerinin devamlılığındaki ısrardı. Yani başka bir deyişle, 1850’li yıllara kadar Rusya’nın ekonomik yavaşlamasının nedeni olarak belirtilen serflik aslında sadece bir semptomdu. Yıkıcı bir etkiye sahip olan bu semptom *“...Rusya’da bir yüzyılın neredeyse dörtte üçü kadar siyasi ve sosyal düşünceyi sarstı. Yaşamın her alanında dayanılmaz gerilimler yarattı ve devletin güvenliğini tehlikeye attı. Bu bakış açılarından, serflikin kaldırılması çok gecikmişti.”* (Crisp, 1959:412).

Genel olarak ifade etmek gerekirse, sosyal, siyasal ve ekonomik istikrarın sağlanması yanında, Pugachev isyanındaki şiddet ve Avrupa’daki reform hareketlerinden sonra devrim ihtimali korkusu da serflik sistemiyle bir an önce yüzleşmesini zorunlu hale getirdi. Charykov otobiyografisinde serflikte dair görüşlerinde toprak reformunun *“birbirine karşı güvensiz olan ve farklı diller konuşuyormuşçasına birbirlerini anlama yeteneğini kaybetmiş soylular ve köylüler arasındaki gittikçe açılan uçurumun giderilmesi, dengenin ve ülke birliğinin tekrar sağlanması amacıyla”* yapıldığını ve Çar’ın bunu yapabilmek için *“tahtının temel dayanak noktası olan*

aristokratların hayati çıkarlarıyla, tebaasının ezici çoğunu oluşturan köylülerin hayati ihtiyaçlarını” uzlaştırma yöntemini kullandığını belirtmektedir (Baş, 2017:33). Robert Conquest de bu görüşe destek olacak şekilde, Çar’ın sadece imparatorluğun çıkarlarını değil aynı zamanda köylülerin çıkarlarını da koruyarak devrim olma ihtimalini ortadan kaldırmayı hedeflediğini ifade etmektedir (Conquest, 1986:15). Kravchinsky’e göre ise devletin düşüncesi temel olarak büyük toprak sahiplerinin düzeninin korunarak onların etrafında yerleşik köylüler sınıfı oluşturmaktı (Kravchinsky, 1888:14). Diğer taraftan, Emmons Rus toplumunun içinde yüzyıllarca kök salmış serfliğin mahkeme, okul, ordu ve vergi sistemi gibi bütün kurumlarıyla iç içe olan bir toprak hukuku olduğuna ve böyle bir sistemin de sadece devlet tarafından kaldırılabilmesine dikkat çekmektedir (Emmons, 1968:42). Dolayısıyla, serfliğin kaldırılması hususunda sadece devletin farkına varması gerekiyordu. Kırım yenilgisi de bu fark edışı sağladı.

Toprak Reformu Sonrası Köylüler ve Kulakların Ortaya Çıkışı

Genel itibarıyla, hazırlıkların başladığı 1856 yılından ilan edildiği 1861’e kadar olan dönemde yapılan resmi açıklama, köylüler ve toprak sahipleri arasındaki ilişkilerin bozulması nedeniyle reformun gerekli olduğu yönündeydi. Alfred J. Rieber, bundan farklı olarak dönem ile ilgili araştırmasında, askeri reformun serflerin kurtulması için itici güç olduğunu ve eğitimli nüfusa sahip modern bir ordunun sadece özgür bir toplum üzerinde kurulabileceğini savundu (Emmons, 1968:44). Anlaşılacağı üzere, sosyal, siyasal, ekonomik ve askeri alanlardaki etkisi tarihçiler tarafından da açık bir şekilde belirtilen Kırım mağlubiyetinden sonra köylü reformunun zaruri olduğu kanaati daha yaygın hale geldi. II. Aleksandr’ın kararlılığı¹⁵ da belli olduktan sonra merak edilen konu, toprak reformunun hangi koşullar altında gerçekleştirileceğiydi. Serfin özgürlüğünün kapsamı nasıl olacaktı ve en önemlisi kendisine toprak verilecek miydi?

Serfliğin kaldırılması ile ilgili birçok sorun arasında toprak ve mali konular öne çıktı. Serflerin ne kadar toprak alacağı ve soylularda ne kadar toprak kalacağı meselesinin çözümü mevcut düzenin değişmesi anlamına geldiğinden büyük önem taşıyordu. Reform önerileri arasında iki farklı fikir vardı: serfleri arazisiz bir şekilde veya ödeme karşılığında arazi ile birlikte özgür bırakmak (Polunov, 2005:97). Serfler alınıp satılabilen mülk olarak görüldüğü için devletin onları tazminatsız bir şekilde serbest bırakması hukuksuz¹⁶ bir eylem olacaktı. Üstelik devletin serfler karşılığında soylulara ödeme yapabilecek bir durumu yoktu. Bu çekincesinin en büyük sebeplerinden biri de Kırım Savaşı’nı kaybettiği için devletin zaten iflas etmiş¹⁷ olmasıydı. Ayrıca, Nazimov komisyonunu Almanya’daki reformu incelemek için gönderen II. Aleksandr’ın aldığı yanıt, merak edilen en önemli sorulardan birine cevap niteliği taşıyordu: “*Topraksız reform imkânsızdı.*” (Hellie, 2009:119).

Sosyal, siyasal ve ekonomik istikrarı sağlaması umuduyla başlatılan reform hazırlıkları hem köylüler hem de soylular arasında gergin bir atmosfer oluşturdu. Soyluların yasal olarak hakkı olan arazilerden öylece vazgeçmesi de beklenemezdi. Hatta toprak talep eden serf ve toprağın hukuki olarak sahibi olan soylular arasında bir mücadele ihtimali dahi belirebilirdi. Köylüler üzerindeki ekonomik baskı o kadar yoğundu ki, köylü soyluları düşman olarak görüyor ve toprakların kendi hakkı olduğunu düşünüyordu (Conquest, 1987:17). Köylünün bu düşüncesi birçok raporda da yer aldı. Örneğin, toprak reformu hazırlıkları yapıldığı dönemde, Milyutin bir memorandumda serfliğin devam etmesi ve reformların gecikmesi halinde 15 yıl içinde bir isyan¹⁸

¹⁵ II. Aleksandr’ın düzenlediği darbe ile yönetimi eline alan III. Napolyon’a hitaben didaktik bir tonda yazdığı mektup dahil, kardeşi Konstantin Nikolayeviç’e, vali ve prens gibi şahıslara yazılmış elyazısı mektuplar onun bu konudaki kararlılığını yeterince göstermektedir (Zakharova, 2006:596).

¹⁶ Pushkarev de, devletin serfleri öylece özgür bırakıp hukuken soylulara ait toprakları dağıtamayacağını belirtmektedir (Pushkarev, 1968:199).

¹⁷ Kırım yenilgisi sonrası Rusya mali yönden bir çöküş yaşadı. Bütçe açığı 1853-56 yılları arasında 52 milyon rubleden 307 milyon rubleye yükseldi. 1862 yılında ise devlet borcu 2,5 milyar rubleye ulaştı (Polunov, 2005:93).

¹⁸ Serflerin özgürlük dışında da isyan etmeleri için sebepler olduğunu belirtmek gerekir. Neredeyse her evde olması gereken alkol fiyatları tüketici olarak boykot edildi. Litvanya’da (1858-59) votka boykotu olarak başlayan, 1859 Mayıs ayına kadar Merkezi Rusya’da geniş bir alana yayılan ve Mayıs-Temmuz aylarında da tüketicilerin isyan etmesiyle son buldu. Sovyet tarihçileri tarafından alkol boykotunun feodal

olabileceğini kabul etmişti (Zakharova, 2006:595). Ayrıca, bu konuda 3. Şube Başkanı'nın 1857 yılındaki raporuna göre, “Soyluların çoğunluğu okuma yazma bilmeyen köylülerin sivil hakları anlayamadıklarını ve tam bir özgürlük elde ettiklerinde hayvanlardan daha vahşi hale geleceklerini; bu yüzden soygunların ve cinayetlerin kaçınılmaz olacağını düşünüyordu.” Pushkarev bu konudaki değerlendirmesinde, soyluların sadece topraklarını ve eskiden beri gelir kaynakları olan serfleri ellerinde tutmak istediklerini, reform hazırlıklarının hoşnutsuzluk oluştursa da, soyluların aslında Pugachev ölçeğinde kanlı isyanların tekrarından ziyade serfliğin kaldırılmasından korktuklarını ifade etmektedir (Pushkarev, 1968:201). Böyle düşünmelerinin en önemli sebeplerinden biri de 1850'lerin sonlarına doğru birçok toprak sahibinin önemli oranda borçlu¹⁹ olmasıydı. Bu dönemde, ortalama bir mülkte 1000 serf olduğu da düşünülürse soylular için serfler olmadan hayatta kalmak mümkün değildi (Kort, 2008:97, Pushkarev, 1968:198). Yine de, Avrupa'daki tarım reformlarından çıkarılan en önemli ders devletin ne olursa olsun topraksız bir özgürleştirmeden kaçınması gerektiği idi (Emmons, 1968:45).

II. Aleksandr, öncelikle 1857 yılında I. Nikolay döneminde komisyonlarda görev almış olan kişileri görevlendirerek gizli bir komisyon oluşturdu. Sekiz aylık çalışma sonucu komisyon, yaptığı açıklamada ne serflerin, ne toprak sahiplerinin ne de devletin bu reforma hazır olduğunu ifade etti. Bu gelişmeden üç ay sonra ise 19 Şubat, 1861 tarihinde reformun ilan edileceği duyuruldu. Reformun kamuya açıklanması artık geri dönüş olmadığı anlamına geliyordu. Field'e göre, ülkenin servetini ellerinde bulunduran ve devletin üst kademelerinde bürokrasiye hâkim olan soyluların karşısında serfler zayıf olduğu için böyle bir yöntem izlendi (Field, 2009:198-199). Bazı tarihçilere göre ise, II. Aleksandr reformun hazırlanması sırasında bazı soylu temsilciler tarafından dile getirilen siyasi iddialardan rahatsız olduğu için köylülere daha çok güvendi (Timoshenko, 1943:194).

Toprak reformunun ilan edilmesiyle birlikte serflik kaldırıldı. Peki, kulakların ortaya çıkması ile serflik arasında nasıl bir bağ vardı? Öncelikle 'kulak' kısaca, tefecilik ve rehincilik faaliyetleri yapan kişileri ifade etmek için kullanılırdı. Köylüleri manipüle ederek onlardan gelir eden bu kulak kelimesi Lenin döneminde zengin olan çiftçilerin geneline hitap etmek için kullanıldı (Conquest, 1986:23). Bazı köylüler “devlet düşmanı” olarak tanımlanırken bile yine kulak terimi kullanıldı (Mace, 1983:488).

Kolektivizasyon çalışmalarının olduğu ve özellikle kulaklarla ilgili hararetli tartışmaların olduğu bir dönemde yayınlanan Pravda gazetesinin Kasım 1927 tarihli sayısında kulaklar için yapılan tanımlama şöyledir;

Halk Komiserleri Konseyi ve Merkezi İstatistik Bürosu tarafından oluşturulan bir komite, kulak ifadesini aşağıdaki özelliklerden bir veya daha fazlasına sahip köylü çiftçi olarak tanımladı:

- (i) biri yılın yarısından az olmamak üzere işe alınan iki tarım işçisi istihdam etmek;
- (ii) bazı bölgelerde en az 3, bazı bölgelerde en az 4 baş sığır sahibi olmak (sürmek) ve bölgeye bağlı olarak 10, 12, 14 veya 16 desyatın arazi ekmek;
- (iii) çiftliğin başka bir dalında işe alınmış bir işçi olsa bile, en az bir çalışmanı olan küçük bir işleme fabrikasının mülkiyeti;
- (iv) bir çalışanın yardımı olmaksızın bile belirli ticari kuruluşların mülkiyeti;
- (v) modern tarım makinelerinin bireysel veya ortak mülkiyeti. (Ladejinsky, 1934:16).

Kısaca düzenli işçi istihdamı; bir değirmen veya tereyağı yapma veya benzeri bir tesise sahiplik; tarım makineleri, fabrika veya taşınmaz mal kiralama; ticari faaliyet, tefecilik veya

serflik sistemine karşı bir mücadele şekli olduğu ve özgürlük isteyen köylülerin mücadelesi ile bağlantılı olduğu kabul edilmektedir (Christian, 1991:263). Bunun yanında, sahiplerinin isteklerine karşı köylünün günlük hayatta da kullandığı küçük hırsızlık, iş yavaşlatma, firar etme ve rol yapma gibi protesto biçimleri vardı. Kontrol mekanizmalarına karşı uygulanan bu protestoların etkili sonuçlar verdiği görüşünü kabul edenler bulunmaktadır (Bohac, 1991:236).

¹⁹ Sovyet tarihçi M. N. Pokrovskii hipotezinde serfliğin aslında kâr getirmediği için toprak sahipleri tarafından kaldırıldığını iddia etmektedir (Domar ve Machina, 1984:919).

rahiplik gibi diğer işlerden gelir elde etme gibi özelliklerine dikkat edilerek köylüler arasında kulak tasnifi yapılırdı (Conquest, 1986:100).

Dolayısıyla, aslında kulaklar ile ilgili tanımların çıkış noktalarında aynı niteliklerin olduğu anlamına gelmektedir. *Kulak kimdir?* sorusuna cevaben yapılan tanımların çoğu, şüphesiz 1861'deki toprak reformundan sonra köylülerin içinde bulunduğu süreç ile kuşkusuz ilgisi vardı. Yani kulaklar Sovyet döneminde ortaya çıkmadı; yavaş yavaş toprak reformunu yeni deneyimlemiş köylüler arasında kendilerini göstermeye başladılar. Gerçi, Sovyet döneminde hedef haline gelen kulakların toprak reformundan sonra ortaya çıkması olağandı. Çünkü toprak ağalarından kurtulmuş Rus köylüsünün ihtiyaçları yine aynıydı ve bu ihtiyaçları karşılayabilenler de önemli bir figür olmaya başlayan kulaklardı. Bu dönemin başlarında hayırsever ya da gaspçı olarak nitelendirilen kulaklar, toplumsal hayatı çoktan etkilemeye başlamıştı. Köylülerin arasından çıkıp aristokrat sınıf haline gelen ve sosyal ve politik olarak diğerlerinden ayrılan bu kulaklardan her köyde en az 3-4 tane vardı (Kravchinsky, 1888:54).

Sonuç

Toprak reformu sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan Rusya'ya şüphesiz büyük bir değişim getirdi. Bunun daha iyi anlaşılabilmesi için dünyadaki benzerlerine bakmak yeterli olacaktır. Amerika'daki özgürleştirme veya Avrupa'daki ihtilal hareketlerinin amacı Çar'ın zaten köylüye verdiği haklara ulaşabilmektir. Fakat Rusya'da da bu süreç benzerleri gibi kolay olmadı. II. Katerina döneminde Pugachev isyanı ile yaşanan şiddetli olayların etkisi uzun yıllar devam etti. Hatta bunun korkusu ile çeşitli düzenlemeler yürürlüğe koyuldu. Fakat köylüyü tatmin etmeyen bu düzenlemelerin her birinin etkisi sınırlı kaldı. Çünkü onun asıl istediği tamamen arazisini özgür bir şekilde işleyebilmektir. Ancak diğer tarafta köylünün istediği toprakların yasal olarak sahibi olan soylu vardı. Onun bu arazilerden vazgeçebilmesi için Pugachev'in korkusu yeterli değildi. Bu denklemdeki başka bir etken ise devletin düzeni sağlama ve otokrasiyi koruma çabasıydı. 1861 yılına kadar zorlu süreçlerden geçen köylü beklediği kadar olmasa da sonunda bu arzusuna kavuştu. Yıllarca süren bu bekleyiş, aslında bir bakıma reformun temelinde köylünün şiddetli bir şekilde özgür olma arzusunun yatması ile bağlantılıdır. Bu bağlamda, Rusya'nın siyasi tarihine bakılacak olursa 1861 reformu Rusya'nın Avrupa ile olan mücadelesinde ona zaman kazandıran iyi yönetilmiş bir manevraydı. Fakat toprak reformu bir istikrar getirmediği gibi yeni problemleri ortaya çıkarmıştır. Toprak sahiplerinin köylü üzerindeki azalan etkisi ile öne çıkan zengin köylü çiftçi kulaklar da bunlardan biridir.

Etik Beyan

"*Serflik Sisteminin Gelişimi ve Kulakların Ortaya Çıkma Süreci*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Kaynakça

- Acar, K. (2004). *Başlangıçtan 1917 Bolşevik Devrimi'ne Kadar Rusya Tarihi*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Armaoğlu, F. (1997). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ascher, A. (2002). *Russia: A Short History*. Oneworld Publications, Oxford.
- Bucher, G. (2008). *Daily life in Imperial Russia*. Greenwood Press, London.
- Conquest, R. (1986). *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine*. Oxford University Press, New York.
- Figes, O. (1996). *A People's Tragedy: Russian Revolution 1891-1924*. Pimlico, Londra.
- Haxthausen, A. F. (1856). *The Russian Empire: Its People, Institutions and Resources*. Faire, R. (Çev.), Vol. I, Frank Cass & Co. Ltd., Oxfordshire.
- Hubbard, Leonard E. (1939). *The Economics Of Soviet Agriculture*. Macmillan & Co. Limited, Londra.
- Kort, M. (2008). *A Brief History of Russia*. Infobase Publishing, New York.
- Kravchinsky, S. S. (1888). *The Russian Peasantry: Their Agrarian Condition, Social Life And Religion*. Swan Sonnenschein & Co., 2nd Ed., Londra.
- Kurat, Akdes N. (1987). *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

- Lincoln, W. B. (1982). *In the Vanguard Reform: Russia's Enlightened Bureaucrats 1825-1861*. Northern Illinois University Press, Illinois.
- Polunov, A. (2005). *Russia in the Nineteenth Century: Autocracy, Reform, and Social Change 1814-1914*. Owen, T. C. ve Zakharova, L. (Ed.), M.E. Sharpe, New York.
- Riasanovsky, N. V. ve Steinberg, M. D. (2011). *Rusya Tarihi*. Dereli, F. (Çev.), İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- Stanziani, A. (2014). *Bondage: Labor and Rights in Eurasia from the Sixteenth to the Early Twentieth Centuries*. Berghahn Books, New York.
- Vernadsky, G. (1936). *Political and Diplomatic History of Russia*. Little, Brown and Company, Boston.
- Ziegler, Charles, E. (2009). *The History of Russia*. Greenwood Press, 2. Baskı, California.
- Walicki, A. (2009). *Rus Düşünce Tarihi: Aydınlanma'dan Marksizm'e*. Şenel, A. (Çev.) İletişim Yayınları, İstanbul.
- Baş, Ahmet İ. (2017). Serflik ve Bolşevik Devrimi Arasında Çarıkov'un İstanbul Yılları. Üst, S. (Ed.), *Turkish Studies, Vol. 12*, Issue 26, Ankara, pp 21-40.
- Bohac, R. (1991). *Everyday Forms of Resistance: Serf Opposition to Gentry Exactions, 1800-1861*. Peasant Economy, Culture, and Politics of European Russia (1800-1921), Kingston-Mann, E. and Mixter T. (Ed.), Princeton University Press. pp. 236-260.
- Christian, D. (1991). *The Black and The Gold Seals: Popular Protests Against The Liquor Trade on the Eve of Emancipation*. Peasant Economy, Culture, and Politics of European Russia (1800-1921), Kingston-Mann, E. and Mixter T. (Ed.), Princeton University Press. pp. 261-293.
- Curtiss, John S. (1968). *The Peasant and The Army*. The Peasant in Nineteenth-Century Russia, Vucinich, Wayne S. (Ed.), Stanford University Press, California, pp. 108-132.
- Crisp, O. (1959). The State Peasants Under Nicholas I. The Slavonic and East European Review, Vol. 37, No. 89, Modern Humanities Research Association and University College London, *School of Slavonic and East European Studies*, Londra, pp. 387-412.
- Domar, E. D. ve Machina, M. J. (1984). On the Profitability of Russian Serfdom. *The Journal of Economic History, Vol. 44*, No. 4, Cambridge University Press, pp. 919-955.
- Emmons, T. (1968). The Peasant and the Emancipation. *The Peasant in Nineteenth-Century Russia*, Vucinich, Wayne S. (Ed.), Stanford University Press, California, pp. 41-71.
- Field, D. (2009). The "Great Reforms" of the 1860s. *A Companion to Russian History*, Gleason, A. (Ed.), Blackwell Publishing, Hong Kong, pp. 196-209.
- Fuller, William C. (2006). The Imperial Army. *The Cambridge History of Russia, Vol. II*, Lieven, D. (Ed.), Cambridge University Press, New York, pp. 530-553.
- Hellie, R. (2009). Slavery and Serfdom in Russia. *A Companion to Russian History*, Gleason, A. (Ed.), Blackwell Publishing, Hong Kong, pp. 105-120.
- Hellie, R. (2005). The Structure of Russian Imperial History. *History and Theory, Vol. 44*, No. 4, Theme Issue 44: Theorizing Empire, Wiley for Wesleyan University, Connecticut, pp. 88-112.
- Hughes, L. (2009). Petrine Russia. *A Companion to Russian History*, Gleason, A. (Ed.), Blackwell Publishing, Hong Kong, pp. 165-179.
- Ladejinsky, W. (1934). Collectivization of Agriculture in the Soviet Union I. *Political Science Quarterly, Vol. 49*, No. 1, pp. 1-43.
- Lieven, D. (2006). Russia as Empire and Periphery. *The Cambridge History of Russia, Vol. II*, Lieven, D. (Ed.), Cambridge University Press, New York, pp. 9-26.
- Mace, James E. (1983). The Komitety Nezamozhnykh Selyan and the Structure of Soviet Rule in the Ukrainian Countryside, 1920-1933. *Soviet Studies, Vol. 35*, No. 4, pp. 487-503.
- Moon, D. (1992). Russian Peasant Volunteers at the Beginning of the Crimean War. *Slavic Review, Vol. 51*, No. 4, Cambridge University Press, pp. 691-704.
- Moon, D. (2006). Peasants and Agriculture. *The Cambridge History of Russia, Vol. II*, Lieven, D. (Ed.), Cambridge University Press, New York, pp. 369-393.
- Pushkarev, Sergei G. (1968). The Russian Peasants' Reaction to the Emancipation of 1861. *The Russian Review, Vol. 27*, No. 2, Wiley on behalf of The Editors and Board of Trustees of the Russian Review, pp. 199-214.
- Timoshenko, V. P. (1943). The Agrarian Policies of Russia and the Wars. *Agricultural History, Vol. 17*, No. 4, Agricultural History Society, pp. 192-210.
- Volin, L. (1943). The Russian Peasant and Serfdom. *Agricultural History, Vol. 17*, No. 1, pp. 41-61.
- Zakharova, L. (2006). The Reign of Alexander II: a watershed?. *The Cambridge History of Russia, Vol. II*, Lieven, D. (Ed.), Cambridge University Press, New York, pp. 593-616.

EXTENDED ABSTRACT

Russian serfdom generally continued from the 15th to the middle of the 19th century, the basis of the serfdom system dates back to earlier times. This system, which started to take root in the 16th

century, is associated with the fact that the peasants became increasingly dependent on the landowners. This article will present an assessment of what the serfdom system in Russia was and how it developed, and will touch upon the emergence of the kulaks along with this process.

Moscow's annexation of Novgorod towards the end of the 15th century led to a new development. The expulsion of the landowners and the giving of the peasants living in those lands to the cavalry together with the land revealed pomestie as a system similar to ikta or pronioia (Hellie, 2005:90). At the end of the century, the freedom of the peasants was severely restricted as the state also acted in the interests of the landlords (Riasanovsky and Steinberg, 2011:192).

In the 16th century, landowners also gained absolute authority to govern the peasants living on their land. With the decree of IV. Ivan in 1556 regulating the property rights and military obligations of pomestie owners, landowners became the owner of hereditary rights (Kort, 2008: 34-35).

On the other hand, the establishment of the pomestie system and the standardization of state services abolished the differences between landowners. The landowners and the aristocracy, which had previously been separated from each other, thus took their place among the elements that make up the upper stratum of society (Riasanovsky and Steinberg, 2011:192).

The regulation in 1649 gave landowners the authority to treat serfs as property. For example, the landlord could sell the peasant together with his family or separately to someone else. He could decide whether the peasant should marry, be punished, imprisoned, or even exiled to Siberia. Although it was similar in these aspects, it was a different system from slavery (Ascher, 2002: 51-52).

In the 18th century, 4 percent of the population consisted of townspeople, 6 percent from the nobility, and the remaining 90 were heavily taxed peasants. Both with the laws enacted in the period of Peter and II. With the privileges given to the nobility during the Catherine period, the movement areas of the serfs were severely restricted. During the reign of Catherine, who often distributed lands and serfs to those who supported her politically, the nobility was free to use the serfs as they wished, except to execute them (Ziegler, 2009: 70).

In the 19th century, new reforms followed the legal arrangements. Because the land problem in Russian lands has deepened even more and has become an issue that requires an urgent solution. State Lands Minister Pavel Kiselev was authorized to make changes to the restricted management rights of peasants on state lands. According to Vernadsky, this right granted to the state peasant was seen by Nikolay as an experiment whose applicability to the general peasantry would be tested in the future (Vernadsky, 1936:307). Likewise, Crisp expresses the purpose of the Tsarist administration as follows; If the administration, worried about the vacuum that would arise, could prove to itself and to the nobility that it could provide for the welfare of twenty million peasants and establish an efficient administration, then it could take safer steps since landlords controlling a large population were no longer needed (Crisp, 1959:400).

As can be seen, apart from this contradiction of serfs, who had to get their master's permission even to be able to volunteer, the answer to why peasants who normally hated conscription would want to become soldiers was actually obvious. Thus, during the Crimean War, when conscription calls were distorted and transmitted to serfs through official channels, the hope of obtaining freedom and regular employment was always alive. The fact that thousands of serfs went to Moscow in the spring of 1854 to apply for military service also proves this (Moon, 1992:691). In addition, it was not surprising that these villagers, who heard that freedom would be given to those who participated in the Crimean War, took part in the uprisings in some cities such as Ryazan, Nizhny Novgorod, Vladimir and Tombov after the death of Nicholas I (Acar, 2004: 202). As a result, one of the most important reasons for the necessity of reform is the realization that change is inevitable in Russia, which was faced with the devastating consequences of the Crimean War. Because, for Russia, which could not provide adequately trained support force to its army due to its military system based on serfdom, economic, technological and military backwardness

was now clearly visible (Lieven, 2006:12). After all those years, Land Reform was announced in 1861 and serfdom was abolished.

What was the connection between the emergence of the kulaks and serfdom? This connection undoubtedly had to do with the process of the peasants after the land reform of 1861. In other words, the kulaks gradually began to show themselves among the peasants who had just experienced land reform. Because the needs of the Russian peasant freed from the landlords were still the same, and those who were able to meet these needs were the kulaks who became an important figure. Earlier in this period, the kulaks, who were described as benefactors or usurpers, had already begun to affect social life. There were at least 3-4 of these kulaks, who emerged from the peasants and became an aristocratic class and were separated from the others socially and politically (Kravchinsky, 1888:54).

As a result, although the Russian peasant, who lived with limited means under the control of landlords for centuries, got rid of this burden in 1861, he did not have the freedom he wanted yet. In addition to the peasants who had to wait for freedom in the 20th century, the new kulaks in the society were eliminated by Stalin during the Soviet Era.